

FÁBIÁN PÁL

A magyar helyesírás sorsfordulói

(Helyesírás-politikai eszmefuttatás az Egerben 1996 júliusában tartott anyanyelv-oktatási konferencián)

1. Amikor konferenciánk rendezőitől megkaptam a megtisztelő felkérést arra, hogy valamely tőlem választott témáról tartsak előadást, a programban kinyomtatott címet adtam meg. Nem gondoltam, hogy a rendelkezésemre álló percek alatt a címben rejlő ígéretet be tudom váltani, nem ez a szándék lappangott bennem, hanem egy engem régóta foglalkoztató gondolatot szerettem volna formába önteni: miért írunk úgy, ahogyan írunk, milyen társadalmi és nyelvi erők munkálnak bennünk, amikor az írásrendszert módosítjuk; stb., stb.?

Néhány oldalt megfogalmazva tudtam csak nevet adni a szándékaimnak: voltaképpen egy helyesírás-politikai eszmefuttatással próbálkoztam ez alkalommal. A szó friss alkotás, még csak az enyém. Örvidenék, ha az lenne a véleményük, hogy nem kell róla elfeledkezni.

2. Bizonyosan teljes az egyetértés a tekintetben, hogy a magyarság egész történelmére kiható döntéssel, nevezetesen a nyugati kereszténységhez való csatlakozással együtt járó latin betűkkel eldőlt a magyar nyelvű írásbeliség egész további sorsa is. Mi ezzel a helyesírás-politikai cselekedettel Európa nyugati feléhez kapcsoltuk magunkat, élesen elválva a cirill betűk mellett döntő keleti és déli kultúrától. Nem tartom feladatommá, hogy az ismert következményeket elemezzem, csak éppen emlékeztetek arra, hogy pl. a románoknak nem kevés fáradságába került átváltaniuk a latin betűkre, s hogy a szerbek most két írásrendszer foglyai: a cirill és a latin betűs írásgyakorlat együttélésének terheit hordozzák.

3. A *helyesírás* szó relativitást fejez ki: azt a jelentést hordozza (és nem csak rejtetten sugallja), hogy azon írásmódok, amelyek vele nem egyeznek, helytelenek, hibásak, rosszak. Örök kérdés volt, és az is marad, hogy ki az a személy, de még inkább: melyik az a testület, amelyik a „Helyes” bélyegzőt ráüti az egyik, és a „Rossz” bélyegzőt ráüti a másik írásmódra.

Különösen izgalmas kérdés ez a középkori helyesírásunkra nézve. (A mához közeledve egyre inkább tudunk rá felelni.)

Kniezsa István szerint: „Nemcsak a középkori, hanem a későbbi újkori, sőt ezen keresztül a legújabb kori helyesírásunknak is a kancelláriai helyesírás

az alapja, vagyis az a hangjelölési rendszer, amely a magyar királyi kancelláriában a latin nyelvű oklevelekben előforduló nem latin elemek (magyar, szláv, német eredetű személy- és helynevek) írására kialakult” (MHírTört. 5). Kniezsa a továbbiakban a rá jellemző tömör világossággal vázolja a királyi kancellária kialakulását, működését, s megállapítja, hogy a középkor évszázadai alatt a kancelláriai helyesírásnak három szakasza különböztethető meg. Ebből én — talán nem jogtalanul — arra következtetek, hogy a kancelláriában tudatos helyesírás-fejlesztő tevékenység folyt. Erre mutatnak — szerintem — a szerzetesrendek (s ezen belül egyes másolók) törekvései is: tökéletesíteni a rendszert, de annak szétzilálása nélkül.

Nem tudom eldönteni, de kérdésként felteszem mind magamnak, mind a jelenlévőknek: Nem láthatjuk-e a kancelláriai helyesírásban azon modern helyesírásoknak az előképét, amelyeknek normáit az állam, a központi hatalom határozza meg?

Az előbbi kétkedő kérdés felvetése talán a Huszita Biblia helyesírása miatt is jogos. Ez a rendszer ugyanis esetleg nemcsak azért tekinthető „eretnek-helyesírásnak”, mert az egyházzal szembeforduló eretnekeké volt, hanem írástechnikai okokból is. Mint tudjuk, huszitáink a betűkombinációs elven nyugvó kancelláriai helyesírással szemben a latinból hiányzó magyar hangokat mellékjeles betűkkel jelölték. Ezért is volt az „eretnek” (vagyis a központi normától eltérő) írásmód. Más megközelítésben: a mellékjeles rendszer elterjedését a hagyománynak mindenkor fontos, akkor is élénken működő elve lassította, ha teljesen megakadályozni nem tudta is.

4. A mellékjeles betűk a protestáns helyesírás révén nyertek polgárjogot a magyar írásbeliségben; például Sylvesternél így: *ty, gy, ny, ly* (hangok) = *t', g', n', l'* (betűk). A nagy áttörést mégsem a mellékjeles betűk elvi elfogadása és használata (vagyis nem a humanista-protestáns reformhelyesírások) jelentették, hanem az, hogy ezek a nyomdászat megjelenésével és elterjedésével együtt jelentkeztek. A technikai újítás sikeres alkalmazásával győzték tehát le a protestánsok a hagyományos helyesírást, vagyis a kancelláriait. Ez ugyanis — bár kézírásban még sokáig élt — nyomtatványokban nem jelent meg, s ezért csendes kihalásra volt ítélve (vö. Kniezsa, MHírTört. 14).

A helyesírás-történeti szakirodalom egyöntetűen Heltai Gáspár személyéhez köti a protestáns helyesírás sikerét (pl. vö.: Kniezsa, MHírTört. 17—19; Szathmári, Régi Nyt. 203—5; stb.).

Egyrészt azért, mert ő volt az, aki „elvszerűen következetlen” betűrendszerünket megalkotta; azaz mássalhangzóinkat vagy egyjegyű vagy kétjegyű betűkkel (*s-zs, t-ty*) jelöljük; magánhangzóinkat viszont vagy egyjegyű vagy egyjegyű mellékjeles betűkkel (*o-ó, u-ü*) írjuk. (Vö. pl. Deme, RefNy. 32.)

Másrészt fonémáinkat külön betűkkel jelölve megszabadította helyesírásunkat a kancelláriai helyesírás nagy hátrányától, nevezetesen attól, hogy az írásképeket többféleképpen is lehetett értelmezni. (Ennek a következményei pl. a *Zalai—Szalay, Sigray—Zsigrai* stb. családnevek.) Heltai tehát megvalósította a fonematikus írás elvét.

Harmadsorban pedig — igazi nyomdászkerékcstől áthatva — a kinyomtatásra neki adott összevissza helyesírású kéziratokat egységesen a saját elvei szerint bocsátotta közre, s ezáltal az egység irányába terelte korának tarka helyesírási gyakorlatát.

Abban is egyetértenek a XVI—XVII. sz. nyelvének és helyesírásának kutatói, hogy a Heltai-féle protestáns helyesírás végső diadala a Károli-féle bibliában meg a Szenczi Molnár Albert-féle zsoltároskönyvben való alkalmazásának köszönhető.

Mindezt mai nyelven röviden így lehetne megfogalmazni: a XVI. század második felében írásgyakorlatunkat jelentős mértékben átalakító reform zajlott le a protestánsok körében.

Ehhez a reformhoz a katolikusok a XVII. sz. elején csatlakoztak a Káldi-féle bibliafordítás, valamint Pázmány működése révén, már ami a lényegét, vagyis a magyar betűkészlet „elvszerű következetlenségét” illette. Több hangunk jelölése tekintetében azonban eltérnek a protestáns jelölésmódtól (pl. *c-cs = H: tz-cz, K: cz-ch, P: cz-cs*).

Kialakult és külön életet élt tehát két felekezeti, egy protestáns és egy katolikus helyesírás. Központjaikat és vezéregyéniségeiket is meg tudjuk nevezni. — A protestáns helyesírás fő területe Erdély, irányítói a református papság köréből kerülnek ki. (Pl. Geleji Katona István, a szóelemző írásmód szorgalmazója, sőt túlzásba vivője.) — A katolikus helyesírás területe főképp a királyi Magyarország, irányítója a klérus. — Mindkét oldalon kiváló tanintézetek állnak a felekezeti helyesírások szolgálatában: keleten Gyulafehérvár, Kolozsvár, Sárospatak, Debrecen kollégiumai; nyugaton a Pázmány alapította egyetem, majd később kiváló szerzetesi iskolák is. — Mindkét felekezet helyesírásának van (grammatikákban megfogalmazott) szabályrendszere; a protestánsoknál Szenczi Molnár Albert, Geleji Katona István, Misztótfalusi Kis Miklós; a katolikusoknál Pereszlényi Pál említendő a szerzők közül (vö. Szathmári i. m.).

Röviden: két azonos elvű, mégis eltérő gyakorlatú helyesírás váltotta fel a valamikorit. Ebben a két központú állapotában jutott el helyesírásunk a felvilágosodás korának küszöbére.

5. A hagyományos korszakkezdő év, 1772 táján helyesírásunk — ha a tudatos írásgyakorlatot nézzük — ziláltabb állapotban volt, mint korábban.

Az addig meglehetősen következetesen szétváló protestáns és katolikus helyesírás ugyanis összekeveredett: protestánsok is hajlanak katolikus, katolikusok is készek protestáns írássajátosságok általánossá tevésére. S minthogy ki-kí tetszése szerinti helyesírást követhetett és követett is, a megelőző évtizedekénél sokkal tarkább kép tárult elénk. Így látja a helyzetet Kniezsa István is (MHírTört. 19—21), Pais Dezső is (I. OK. IV, 153), Deme László is (RefNy. 30—31), Ruzsiczky Éva is (MNY. LII, 192—3), Benkő Loránd is (FelvIr. 114—223), és erről győződtem meg magam is az akadémiai helyesírás előzményeit vizsgáló könyvem (AkHElőzm.) írása során (MNY. LVII, 306—18; AkHElőzm. 19—29).

Melyek voltak ennek a helyesírási tarkaságnak az okai?

a) Mivel a nyelvhasználat és a helyesírás egymástól sok vonatkozásban különválaszthatatlan, rengeteg szó írásmódját tulajdonították a kortársak a magyar ortográfia gyengéjének, holott valójában a nyelvjárási alakok küzdelméről volt szó. (Ez ma is így van: a helyesírás határozatlanságának, gyengeségének tartják egyesek még a *csend—csönd*, *gyerek—gyermek* típusú ingadozásokat is.)

b) Sokan panaszkodnak a nyomdák betűkészletének hiányosságaira (vö. AkHElőzm. 20—21).

c) Nyelvtudományunk óriásit lépett előre, s ez oka lett a helyesírási szétkülönülésnek: minden nyelvtanírónak megvoltak a saját helyesírási elképzelései, s ezekből senki sem engedett (AkHElőzm. 21—2).

d) Az önérzet parancsolta az íróknak is, hogy egyéni írásmódjukhoz görcsösen ragaszkodjanak.

e) Feltűnő viszont, hogy — nem úgy, mint régen — a nyomdákban a nyomdászoknak nincs saját véleményük: végrehajtják, amit a szerző kíván tőlük. Gyökeresen más lett tehát a helyzet, mint Heltai vagy Misztótfalusi idejében volt.

f) A felekezet szerinti helyesírási megoszlás (mint említettem) már nem volt jellemző erre a korra, bár egynémely nyomaira rábukkantam kutatásaim során.

A református Földi János például ezt írta egyszer a szintén református Kazinczynak: „fogjuk köz erővel a’ dolgot, ne hogy a’ pápista magyarság, a’ kiké mindazonáltal nem a’ legtisztább magyarság, felsőségre emelje magát, ’s a’ nyelvben is, mint egyebekben törvényt osszon. Én óhajtanám, hogy egy tiszta magyarságú Reformálttól került grammatica állana most fel” (KazLev. II, 241: 1791). — A felekezeti ellentéteknek a helyesírásban való jelentkezését mutatja az ismeretes *keresztény—keresztyén* vita is. Ennek egyik epizódja a katolikus Batsányi és a református Kazinczy közti összecsapás, amelyről

Kazinczy részletesen beszámolt egyik levelében a katolikus Révainak (vö. KazLev. IV, 374—5: 1806). Három évvel később az evangélikus Kis Jánosnak is elpanaszolta ezt az esetet, s megtoldja ezzel a megjegyzéssel: „a’ vén Szabót [Baróti Szabó Dávidot] az által vonják-el a’ jtől yra, hogy ez a j Kálvinista Ortographia, az y pedig Pázmányé” (KazLev. IV, 189: 1809).

Kommentár és további bizonyítás — úgy vélem — felesleges: a felekezeti helyesírások kora lejárt. Ismét helyesírási reformot kellett végrehajtani, ezúttal az egység megteremtésének jegyében.

6. A helyesírási tarkaságból kivezető utat több irányban keresték.

a) Mivel mindegyik tudós és író meg volt győződve a maga írásmódjának helyességéről, az egységet úgy vélte általában megvalósíthatónak, hogy a többiek ismerik el az ő helyesírását, s áttérnek rá. A Kazinczy-levelezésnek tömérdek adata mutatja, hogyan győzködték egymást a kortársak: csatlakozzanak őhozzá, ne más valakihez. A helyzet fonákságát látták ők maguk is; az nagyon valószínű, hogy a helyesírásra is céloz Kazinczy Gróf Széchenyi Istvánhoz című versében ekképpen:

Sűrű köd és borongó fellegek	Úgy hitte minden, jó ösvényen ő jár;
Fogák el tájainkat, amidőn	Álúton minden más, s kiáltozá:
Egyenként kezdénk itt-ott a menést:	Felém, felém, csak itt, csak itt az üdv.

b) Többekben azonban felvetődött — különösen a korszak elején — helyesírási szövetségek alakításának gondolata. Pálóczi Horváth Ádám volt például lelkes szószólója ennek a lehetőségnek, s a maga részéről engedményekre is hajlott (vö. AkHElőzm. 25). Hasonló szellemben nyilatkozott Kazinczynak Földi János is (vö. uo.).

c) A legnagyobb tábora annak az elképzelésnek volt, hogy a felállítandó tudóstársaság határozza meg a nyelvhasználati és főképpen a helyesírási normákat. Benkő Loránd idézi — egyéb hasonló nyilatkozatok sorában — Sámuelről (Csokonai és Kazinczy barátjától) a következőket: „Nem lehet azt [ti. az egységes írásmódot] kívánni kevélység nélkül, míg bizonyos közönséges Tudos Magyar Társaság, az írás módját, mind bizonyos regulákkal, mind pedig példájával-is meg nem határozza” (FelvIr. 340—1). Deme László is talált (RefNy. 41), én is leltem hasonló nyilatkozatokat (AkHElőzm. 25—6).

d) Többen azonban más, radikálisabb és egyszerűbb utat ajánlanak. Például Czinke Ferenc (Révai Miklós és Vályi András után a magyar nyelv tanára a pesti egyetemen) székfoglalójában azt javasolta, hogy a tudóstársaságtól kidolgozott egységes helyesírást az országgyűlés törvénnyel tegye kötelezővé, ahogy ez Franciaországban történt. Versegly is „köz akarattal” vagy „országos parancsolattal” akarja egységesíttetni a helyesírást (TisztM-

ság. 23, Felelet 346), Kolmár József is „valamelly Tudós Társaságnak Királyi hatalommal gyámolított tekintetével” óhajt véget vetni a helyesírási különbségeknek (Prób. 113).

Az állami beavatkozásnak Verseghytől is felvetett gondolata nem talált visszhangra. Ez a későbbi fejleményekből is kitűnik: az első szabályzatot az Akadémia, nem az országgyűlés adta ki. Okát Kazinczytól tudjuk: „Verseghy” javaslatát esmerem, esmerem Aglaláját ’s orthographiáját is. Mentsenek az Egek olly törvényszéktől minden nyelvet. Szeretsénkre nints is mit félnünk tőle; az országló hatalomnak sem ideje sem kedve nintsen ollyasmibe avatkozni” (KazLev. XVII, 299: 1820).

Vajon mire célzott Kazinczy ezzel az utolsó mondatával? Valószínűleg arra — persze ez csak pusztá feltevés részemről —, hogy „az országló hatalomnak” bizony voltak olyan gondolatai, hogy „parantsolattal” (azaz országgyűlési törvénnyel) írják elő az írás módját. (Figyelembe veendő az is, hogy Verseghy egy ideig József nádor magyar nyelvmeistere is volt, tehát sugallhatta neki az ilyenén való intézkedést.)

A közvélemény azonban (amely II. József nyelvrendelete után joggal tartott az államhatalmi beavatkozástól) demokratikus közmegegyezést óhajtott, nem rendeletet.

7. Széchenyi nemes gesztusa (1825) után még több évnek kellett eltelnie, mire a Magyar Tudós Társaság megkezdhette a működését. Az első nagygyűlést 1831. február 23-án tartották. Ezen bízták meg „a’ nyelvtudomány” osztályát olly vezérjavaslat’ készítésére, melyben ... az így vagy amugy-írás’ helyesebb okait példákkal világosítsa meg. [...] A’ második nagy gyűléskor, 1832^{ben} Martzius’ 11^{dikén} és 12^{dikén} megvizsgálá az együtt volt Társaság e’ javaslatot ’s itt következik, a’ miben az, fenn említett céljából megegyezett”. (Magyar helyesírás’ és szóragasztás’ főbb szabályai. 1832.)

A társaság tehát villámgyorsan cselekedett, ami csak úgy volt lehetséges, hogy elvileg már korábban döntöttek minden lényeges kérdésben: már csak meg kellett fogalmazni a szabályokat. Ezt a munkát Vörösmarty Mihály és Schedel (Toldy) Ferenc végezte el, az Előszót pedig Döbrentei Gábor titoknak írta alá. Az első akadémiai szabályzat (egy kétíves kis füzet) még 1832 őszén meg is jelent.

Hogy tulajdonképpen kik is határoztak helyesírásunk jövőjének ügyében, azt szintén Kazinczytól tudjuk. Ezt írja 1830-ban Zádor Györgynek: „Hogy minden írónk más meg más Orthographiával él, az jól csak nem esik, mert gyanút támaszt, hogy a dolog egész világosságra nem jutott. Igyekezünk kellene, hogy valaha már közelítsünk egymás felé. ’S mint tehetnénk azt jobban, mint ha magunkat azokhoz csatoljuk a’ kiket egygy Literatúránk-

nak kedvező történet Pesten egyyüvé hozott, és a' kik egymást kölcsönösen felvilágosítván, holmiben már megegyeztek" (KazLev. XXI, 237). A fővárosban gyülekező fiatal írókról van szó: ők fejezték be a munkát, amelyet az agg Kazinczy valamikor, ugyanolyan fiatalon, elkezdett.

8. A Társaság szabályzata nem volt sem „országos”, sem „nemzeti”, sem „állami” érvényű: csak a Társaság tagjaira nézve volt kötelező, ha mint tagok jelentették meg munkájukat, egyébként követhették saját helyesírásukat. Az a magánalapítványi szabályzat (mert az volt!) mégis rendkívül rövid idő alatt a magyar írásgyakorlat iránytűjévé lett.

A sikernek két fő oka adható.

Elsőként a tudóstársaságnak előlegezett közbizalom említendő: több évtizeden át elvben mindenki elismerte már a magyar tudósok leendő társaságának a helyesírás egységesítéséhez való jogát, s hogy a rég várt mű megjelent, követték előírásait. Önként, minden kényszer nélkül, a demokratikus közmegegyezés szellemében.

Győzött az 1832-es szabályzat azért is, mert tudományosan, szilárdan meg volt alapozva. A közzététele előtti évtizedekben tisztázódtak az alapelvek, kikristályosodott a közízlés, kitetszett, hogy mit lehet, és mit nem lehet tenni a helyesírásban. S az AkH. 1832. alkotói nagy tapintattal tudták kiválasztani a sok lehetőség közül az írásrendszerünkbe leginkább beleillő változatot, józanul ismerve fel azokat a határokat, ameddig akkor elmehettek.

Bölcsességükre csak egy példát említek. Nem nyilvánították eleve lehetetlennek a régi álom megvalósítását, a kétjegyű betűk „egyszerítését”, hanem egy háromtagú bizottságot kértek föl az ügy megvizsgálására. Az előterjesztés elkészült, többször is foglalkoztak vele, de az 1838-i nagygyűlésen „a' többség az ajánlott formák' megtekintése után, azoknak gyakorlatba vételétől elállását jelenté ki” (vö. AkHElőzm. 51).

9. Helyesírás-alakító tevékenységét az Akadémia a szabadságharc bukása után is folytatta. Sokáig nem értettem, hogyan volt ez lehetséges a legnagyobb elnyomás éveiben is. Ligeti Lajos világosított föl arról, hogy az Akadémiát, mivel magánalapítvány volt, megszüntetni nem lehetett, az ártalmatlan helyesírási ügyekkel való foglalkozás akadályozása meg éppen nevetségessé tette volna a politikai hatalmat.

Mivel Szemere Gyula kiváló munkájának, Az akadémiai helyesírás történetének (Bp., 1974.) bevezetéséből mozzanatról mozzanatra megismerhető a XIX. század második felének helyesírás-gondozó munkája, felmenthetem magam az 1850 és 1880 közötti szerény szabálymódosítások (korántsem reformok) ismertetése alól. Rögtön rátérhetek a századvégi eseményekre.

Az Akadémia folyóiratának, a Magyar Nyelvőrnek a vezetői — elégedetlenek lévén a szabályzat 1879-es kiadásában bevezetett módosítások mértékével — saját utakra tértek. Azaz többek között: *cz* helyett *c*-t írtak, a *királylyal*-félékben egyszerűsítést alkalmaztak: *királlyal*. Stb.

Maga az a tény is kellemetlen volt, hogy az Akadémia folyóirata eltért a testület hivatalos álláspontjától. Még tetézte a bajt, hogy a Rákosi Jenő szerkesztette Budapesti Hírlap is a Nyelvőr eretnek írásmódját követte; sőt az idegen szavaknak és neveknek gátlástalanul magyaros írásmódjával is alaposan megzavarta a közvéleményt meg az iskolai oktatást. Példáját más lapok is követték. Az akadémiai helyesírás egysége veszélybe került.

Simonyi akadémikus volt és tagja a Nyelvtudományi Bizottságnak. E kettős minőségében az I. osztály 1891. április 6-i felolvasó ülésén előterjesztette javaslatait A magyar helyesírásról című dolgozatában. Ajánlotta: a *cz* helyett a *c*-t, a kétjegyűek egyszerűsített kettőzését, a meghonosodott idegen szavak magyaros írását, az *a ki*, *a mely*, *a mi* stb. egybeírását.

Az Akadémia a tervezetet érdemben 1893-ban kezdte tárgyalni, az eredeti javaslatokból el is vettek, hozzájuk is tettek egyet-mást. Az 1901. február 25-i ülés azonban Simonyi módosítványai közül egyetlen érdemlegest sem fogadott el; a szabályzatnak 1901-es kiadása lényegében az 1879-es szabályokat konzerválta. Simonyit 1902 elején arra kötelezték, hogy a Nyelvőrben is igazodjék az Akadémia szabályaihoz.

Az akadémiai tárgyalások elhúzódása miatt a Budapesti Népművelők (= tanítók) Egyesülete már 1899-ben arra kérte Wlassics Gyula vallás- és oktatásügyi minisztert, hogy a minisztérium saját hatáskörében adjon határozott útmutatást a helyesírásra nézve. Sürgetésük meghallgatásra talált: a miniszter megbízta Simonyit, hogy az iskolák számára dolgozza ki „a helyesírásnak rövid és könnyen érthető szabályzatát”. Simonyi előterjesztését az Országos Köznevelési Tanács meg bírálta, s kisebb módosításokkal elfogadta és megjelentette. Bevezetéséről egy 1903. márciusi rendelet intézkedett.

A magyar helyesírás egysége ismét felbomlott.

Miért vállalta a minisztérium ezt az erősen vitatható értékű lépést? Megérte pl. a *cz* „eltörlése” a kétfelé hasadást? — Ligeti Lajos szerint a minisztériumnak igen: ezzel a húzásával bizonyítani tudta az Akadémiával szemben a maga erejét, hatalmát, önállóságát. Való igaz: az Akadémia ma sem tud semmit elrendelni!

10. Írni, olvasni az iskolákban tanulunk meg, tehát vitathatatlan — és behozhatatlan — előnyben van az a helyesírási rendszer, amelyet az ifjúság elsajátít. Az akadémiai helyesírás meg az iskolai helyesírás versengéséből is természetesen az utóbbi került ki győztesen: Simonyinak (a sajtótól is támo-

gatott) reformjai évről évre szélesebb körökben terjedtek el a társadalomban. Az oktatásügy és az Akadémia közti kiegyezés egyre sürgetőbb társadalmi érdekké vált, de erre csak húsz évvel később került sor. Ekkor az Akadémia megszavazta, hogy kiadványai ezentúl az új elvek szerint készüljenek. Egyidejűleg azonban az MTA arra kérte a vallás- és közoktatási minisztert, hogy rendelje el az iskolákban az akadémiai helyesírási szabályzat szerinti oktatást. Ez meg is történt. Emlékezetes számomra, hogy az iskolai éveim alatt használt helyesírási szabályzatok címlapján ez a szöveg volt olvasható: „A Magyar Tudományos Akadémia újabban átvizsgálta, 1922. május 29-i ülésében elfogadta és kiadta. A vallás- és közoktatási miniszter 1922. október 11-én 4250. elnöki szám alatt kelt rendeletével valamennyi iskolára nézve kötelezővé tette”.

A magyar helyesírás egysége tehát újra helyreállt: az Akadémia elvesztett ugyan egy súlyos ütközetet, de megnyerte a békét.

11. A két világháború közti időszakban a nagy kiegyezés ellenére sem jött létre teljes egység.

Egyrészt a nyomdászok törekedtek arra, hogy érvényre juttassák saját elképzeléseiket is. Ezért a Budapesti Korrektorok és Revizorok Köre felkérte Balassa Józsefet, Simonyi tanítványát, a Nyelvőr szerkesztőjét, hogy a nyomdászok számára külön szabályzatot dolgozzon ki, és az akadémiaénál sokkal bővebb szójegyzéket állítson össze. Munkája, amely *Az egységes magyar helyesírás szótára és szabályai* címet viselte, 1929-ben jelent meg. Sajnos, az „egységes” szó megtévesztő: voltak ugyanis benne eltérések az akadémiai előírásoktól. Ezért igen kemény kritikát kapott Nagy J. Bélától (MNy. XXVII, 55—70), aki ebben a külön „nyomdai helyesírásban” ismét a helyesírási egység megbontását látta és helytelenítette.

Másrészt érdemes megjegyezni azt is, hogy ez a húsz év több helyesírási magánkiadvány megjelentetésének ideje is. (Felsorolja őket Szemere; AkH-Tört. 27.) Ezek sem mozdították elő a helyesírási egységet, de megjelentetésüket — a magánkönyvkiadás világában — nem lehetett megakadályozni.

Summázva: a kisebb egyenetlenségek ellenére az akadémiai helyesírás központi szerepe nem került ismét veszélybe.

12. Minden helyesírási szabályzat menthetetlenül elavul egyszer; mert egy bizonyos idő (századunkban 20-30 év) múltán már más igényeket támaszt a társadalom a szabályzattal szemben, mint korábban tette; s mert megváltozik a kibocsátásakor még híven tükrözött nyelv is.

A magyar helyesírás szabályainak 1954-ben kibocsátott 10. kiadása az említett két hatóerő működésére iskolapélda lehet. — Főképp a nyomdaiparnak igényesebbé válása, de a jelentősen kiterjesztett iskolai oktatás is

a korábbinál jóval részletesebb, alaposabb szabályozást kívánt. — Továbbá: 1945 után a szabályzat példatárában is tükröződnie kellett, hogy a magyar szókincs részben kicserélődött, s hogy meggyorsult a nyelvi egységesülés folyamata.

A szabályzat kidolgozásáról, új szabályairól, a változtatások okairól stb. bőven van szakirodalom (pl.: Helyesírásunk időszerű kérdései. Bp., 1955. NytudÉrt. 4. sz.; A „Helyesírásunk időszerű kérdései” vitája. Bp., 1965. NytudÉrt. 9. sz.), de ebből nem érzékelhető eléggé az a (finoman fogalmazva) nem éppen barátságos hangulat, amely az AkH. 1954. megjelenése után (1954 őszén) kialakult.

A társadalom részéről tapasztalt heves ellenérzések leginkább az Akadémia (ill. a Helyesírási Főbizottság) és a nagyközönség közti konfliktusból, ma így mondanók: „kommunikációs zavarból” eredtek. — Felülről (az MTA elnöksége, az oktatásügy stb. részéről) erősen siettették a munkálatokat, ami kellemetlen volt ugyan a bizottságnak, de ebből szakmai hiba nem származott. A bajt az okozta, hogy nem volt idő a bővítések mértékéről, a változtatások okáról és irányáról stb. tájékoztatni sem az elsősorban érdekelt szakmai köröket (vagyis a nyomdászokat és a pedagógusokat), sem pedig a nagyközönséget. Ezt a hibát a bizottság természetesen lázas igyekezettel próbálta helyrehozni. Ennek bizonyítékai azok a tájékoztató előadások, amelyeket akkoriban a fővárosban és a vidéken is nagy számban tartottunk (vö. Nyr. 1955: 266—7).

A megbeszélések, tájékoztatások és viták közül kettőt kell (fontossága és az események későbbi alakulása miatt) kiemelni: az Oktatásügyi Minisztériumban tartott tájékoztatót meg a Kiadói Főigazgatóságon rendezett ankétot. Én mind a kettőn jelen voltam, a vitában részt vettem, s máig emlékezetes számomra az a pattanásig feszült légkör, amely ezeken a „megbeszéléseken” uralkodott.

Különösen a minisztériumiakkal vívott csata (1954. nov. 5.) volt kemény. Talán azért, mert — bár ott volt a Helyesírási Főbizottságban a két kitűnő tankönyvíró, Nagy J. Béla és Tompa József, meg hát más bizottsági tagoknak (pl. Paisnak, Bárczinak, jómagamnak stb.) is voltak „némi” magyartanítási tapasztalataink — a minisztériumot hivatalosan nem képviselte a testületben senki. Egyes „tényezőknak” eszébe jutott hát Simonyi Zsigmond meg az IskH. dicsősége.

Végül is azonban ezt írhattam erről az eseményről: „Az Oktatásügyi Minisztérium értekezletén határozat született arról, hogy az iskolai helyesírástanítás megkönnyítésére a szabályzat alapján a nevelők részére helyesírási kézikönyvet kell szerkeszteni, s át kell dolgozni a forgalomban levő nyelv-

tankönyvek helyesírási útmutatásait. A munka irányítására a minisztérium egy bizottságot szervezett, melynek — a teljes egység biztosítása érdekében — tagja lett a Helyesírási Főbizottság titkára is. A kézikönyvek és a tankönyvkiegészítések munkálatai már folyamatban vannak” (i. h.).

A nyomdászok sem voltak könnyű ellenfelek: őket a külön nyomdai helyesírás lehetőségének elvesztése ingerelte. De viszonylag hamar meggyőztalódtak, mert az a kb. 200 új szabály, amellyel az AkH. 1954. bővebb lett, az ő malmukra hajtotta a vizet: az Akadémiára hivatkozva lehetett ráncba szedni az egyénieskedő szerzőket. Ezért jelenthettem a Nyr.-ben a következőket az 1954. november 9-i eseményről (i. h.): „A Kiadói Főigazgatóságon rendezett ankéton a Nyomdaipari Főigazgatóság részéről Hajman György azt a gondolatot vetette föl, hogy igen nagy haszonnal járna a helyesírási egységet biztosító helyesírási szabályzat után és annak alapján egy egységes nyomdai szedési szabályzat kidolgozása.” — Továbbá:

„A Kiadói Főigazgatóság, a Nyomdaipari Igazgatóság és a Minisztertanács Tájékoztatási Hivatala nem sokkal ez után az értekezlet után közös rendeletet adott ki, amely 1954. dec. 1-i hatállyal elrendelte, hogy minden sajtóterméket — kivéve a már nyomdában levőket — az új szabályzat szerint kell előállítani. A Tájékoztatási Hivatalban tartott értekezletnek az volt a célja, hogy amikor a hivatalos intézkedés értelmében megkezdődött az új szabályzat szerint a munka, a napilapok is világosan láthassák az új szabályzat körüli problémákat” (i. h.).

Soha nem sikerült megtudnom (akkoriban nemigen volt ajánlatos ilyesmi után kutakodni), hogy végső soron és személy szerint kik döntöttek úgy, ahogyan ismertettem. Nyilván magas vezetői körökben hozták meg e helyesírás-politikai határozatokat. Akárhik voltak is, bölcsen jártak el: nem csorbult az Akadémia tekintélye, fennmaradt helyesírásunk egysége, immár mind az iskolától, mind pedig a nyomdaipartól támogatva anélkül, hogy törvényi szabályozásra került volna sor a helyesírás ügyében.

Máig sincs helyesírási törvény — ne is legyen!

Rövidítések jegyzéke

AkHElőzm. = FÁBIÁN Pál: Az akadémiai helyesírás előzményei. Helyesírásunk alakítására irányuló tudatos törekvések 1772 és 1832 között. (Nyelvészeti tanulmányok 9. sz.) Budapest, 1967.

AkHTört. = SZEMERE Gyula: Az akadémiai helyesírás története. Budapest, 1974.

I. OK. = A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei (folyóirat).

FelvIr. = BENKŐ Loránd: A magyar irodalmi írásbeliség a felvilágosodás korának első szakaszában. Budapest, 1960.

KazLev. = Kazinczy Ferenc levelezése. I—XXIII. kötet.

Kniezsa, MHírTört. = KNIEZSA István: A magyar helyesírás története. 2. kiadás. Budapest, 1959.

MNy. = Magyar Nyelv (folyóirat).

Nyr. = Magyar Nyelvőr (folyóirat).

NytudÉrt. = Nyelvtudományi Értekezések. (Sorozat.)

Prób. = KOLMÁR József: Próbátétel a' magyar helyesírás philosophiájára. (A Jutalomfeleletek II. kötetében.)

RefNy. = Nyelvünk a reformkorban. Szerk.: PAIS Dezső. Budapest, 1955.

Szathmári, Régi Nyt. = SZATHMÁRI István: Régi nyelvtanaink és egységesülő irodalmi nyelvünk. Budapest, 1968.

TisztMság. = VERSEGHY Ferenc: A' tiszta magyarság, avvagy a' csinos magyar beszédre és helyes írásra vezérlő értekezések. Követi ezeket a' cadentiák lajstroma. Pest, 1805.